

JOAN PLANELLAS I BARNOSELL

«L'ESGLÉSIA DELS POBRES»
EN EL CONCILI VATICÀ II

FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament de Governació
i Relacions Institucionals**

© Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya

© Joan Planellas i Barnosell

Barcelona, juny 2013

ISBN: 978-84-939972-8-1

Dipòsit legal: B. 839-2013

Imprès a EDICIONES GRÁFICAS REY

Albert Einstein, 54 C/B. Nave 15 – Cornellà de Llobregat (Barcelona)

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	7
-------------------	---

PART I

«L'ESGLÉSIA DELS POBRES» A LES DUES PRIMERES SESSIONS DEL VATICÀ II I A LA CONSTITUCIÓ *LUMEN GENTIUM*

Capítol primer

LES PRIMERES PASSES CONCILIARS: ELS MISSATGES INICIALS	15
1. El missatge al món del papa Joan XXIII (11-X-1962)	15
2. El missatge al món dels Pares conciliars (20-X-1962)	17

Capítol segon

EL DEBAT SOBRE LA LITÚRGIA I LA CONSTITUCIÓ <i>SACROSANCTUM CONCILIUM</i>	21
1. El debat sobre la reforma litúrgica (del 22-X al 15-XI-1962)	21
2. La Constitució <i>Sacrosanctum Concilium</i> (4-XII-1963)	25

Capítol tercer

EL GRUP ANOMENAT «L'ESGLÉSIA DELS POBRES»	31
---	----

Capítol quart

EL DEBAT SOBRE EL <i>DE ECCLESIA</i> EN ELS DOS PRIMERS PERÍODES CONCILIARS I LA CONSTITUCIÓ <i>LUMEN GENTIUM</i>	41
1. La intervenció del Card. Giacomo Lercaro en la primera sessió conciliar (6-XII-1962)	41
2. De la primera a la segona sessió conciliars	47
3. El curs dels debats del <i>De Ecclesia</i> i la qüestió de la pobresa	53

4. «L'Església dels pobres» a la Constitució <i>Lumen gentium</i> (21-XI-1964)	58
--	----

PART II

DEBATS I EPISODIS SIGNIFICATIUS SOBRE LA POBRESA A PARTIR DE LA TERCERA SESSIÓ CONCILIAR

Capítol cinquè

DOS GRANS DEBATS SOBRE LA POBRESA: ESGLÉSIA EN EL MÓN I MINISTERI ORDENAT	73
1. L'ampli debat sobre l'Església en el món d'avui	73
2. El debat sobre el ministeri i la vida dels preveres	88

Capítol sisè

EL GRUP «L'ESGLÉSIA DELS POBRES» A PARTIR DE LA TERCERA SESSIÓ CONCILIAR	95
1. Un document dirigit al papa Pau VI (13-XI-1964)	95
2. Les activitats de Paul Gauthier en la darrera etapa conciliar	97

Capítol setè

ALGUNS EPISODIS I PROPOSTES SIGNIFICATIVES	105
1. La donació de la tiara pontifícia als pobres (13-XI-1964)	105
2. L'«Informe Lercaro» sobre la pobresa dirigit a Pau VI (19-XI-1964)	109
3. Les propostes concretes d'alguns bisbes poc abans d'acabar el Concili (XI-1965)	117
3.1. <i>El document de l'episcopat melquita</i>	117
3.2. <i>Les tretze propostes d'alguns bisbes o «Compromís de les Catacombes»</i>	118

PART III

«L'ESGLÉSIA DELS POBRES» EN ELS DOCUMENTS APROVATS A LA DARRERA SESSIÓ CONCILIAR

Capítol vuitè

LA CONSTITUCIÓ PASTORAL <i>GAUDIUM ET SPES</i> (7-XII-1965)	125
1. La perspectiva del document	125
2. La pobresa en la primera part de la <i>Gaudium et spes</i>	131
3. La pobresa en la segona part de la Constitució pastoral	138

Capítol novè

LA QÜESTIÓ DE LA POBRESA EN ALGUNS DECRETS FINALS 153

1. El Decret *Apostolicam actuositatem*, sobre l'apostolat dels laics (18-XI-1965) 153

2. El Decret *Perfectae caritatis*, sobre la renovació de la vida religiosa (28-X-1965) 162

3. Els Decrets sobre el Ministeri Ordenat: *Christus Dominus* (6-X-1965), *Optatam totius* (28-X-1965) i *Presbyterorum ordinis* (7-XII-1965) 172

3.1. *Preocupació especial per als més pobres* 173

3.2. *La vivència de la pobresa evangèlica* 177

3.3. *La justa remuneració* 186

4. El Decret *Ad gentes*, sobre l'activitat missionera de l'Església (7-XII-1965) 188

CONCLUSIÓ 199

SIGLES I ABREVIATURES 209

BIBLIOGRAFIA CITADA

1. Sobre la teologia de la pobresa 215

2. Bibliografia general 219

ÍNDIX D'AUTORS 229

INTRODUCCIÓ

«Església dels pobres» i «Església pobra»; una fórmula, certament única per la seva indissoluble connexió, però doble per l'àmbit divers de les seves exigències, expressa d'una manera excel·lent un dels trets de la imatge de l'Església que volgué presentar el Concili Vaticà II. «En el Concili, l'Església s'emmiralla en l'Evangelí», deia en aquells anys Yves M. Congar:¹ una operació, certament òbvia, però renovadora, donat que, anant més enllà de les bones intencions, implica una reforma de la vida eclesial.

Però de la pobresa com a concepte teològic se'n parlava més en els anys del Concili Vaticà II entre els cercles eclesials de casa nostra que no pas en aquests últims anys.² Potser perquè l'Església, principalment a Occident, s'ha empobrit, sobretot pel que fa a prestigi social i a recursos humans. D'altra banda, el concepte teològic «l'Església dels pobres», ha tingut una recepció molt limitada en el primer món: va ser acusat fa uns quants anys pel seu apropament al marxisme, però sempre ha estat vist com una crítica a l'Església

1. Afirmació citada per Marie-Dominique CHENU, «“La Iglesia de los pobres” en el Vaticano II», 73.

2. Aquest fet es reflecteix també en els mateixos manuals o tractats d'eclesiologia. Així, si fullegem els publicats en el nostre país els últims quaranta anys, veiem com el nostre tema ha sofert un desplaçament notable entre els tractats editats els primers anys del postconcili i els d'aquests últims anys. Així, tot i les diferències conceptuals, hi dediquen un apartat específic els dos primers editats després del Vaticà II (any 1972): Ignacio RIUDOR, «La Iglesia pobre, evangelizadora de los pobres», en ID., *Iglesia de Dios*, I, 236-242; i Justo COLLANTES, «Algo más sobre la pobreza», en ID., *La Iglesia de la Palabra*, II, 106-115. Cal dir que, Collantes, abans de l'«excursus» precedent, ja hi dedica unes pàgines en parlar de l'estructura diaconal de l'Església (Ibíd., II, 92-94). A la resta de manuals sols hi trobem l'excepció del tractat de Manuel SÁNCHEZ MONGE, «La Iglesia de los pobres», en ID., *Eclesiología*, 277-287. Fins i tot, en l'obra de Casiano FLORISTÁN (*La Iglesia, comunidad de creyentes*), centrada en les aportacions de la «Teología de l'alliberament», no es troba un apartat específic al tema, sinó que tan sols hi ha una pàgina per a indicar que els pobres són el centre del Poble de Déu (pp. 314-315), una altra per a constatar que un dels desafiaments del món és la pobresa (p. 599) i, finalment, una altra per a constatar l'opció pels pobres (pp. 615-616). A la resta de manuals, l'apartat és inexistent: Miguel María GARDUO GUEMBE, *La comunión de los santos*; Claudio GARCÍA EXTREMEÑO, *Eclesiología*; José Antonio SAYÉS, *La Iglesia de Cristo*; Antonio M. CALERO, *La Iglesia. Misterio, comunión y misión*; Salvador PIÉ-NINOT, *Introducción a la Eclesiología*; ID., *Eclesiología. La sacramentalidad*.

del primer món pel seu aburgament i instal·lació a la societat. Això ha fet que a casa nostra el concepte «l'Església dels pobres» hagi quedat relegat pràcticament a un enfocament «assistencial» i «solidari»: l'Església que «es preocupa» dels pobres, i l'Església que «és solidària» en l'àmbit local i internacional, sobretot davant els desastres mundials. Amb tot, hi ha significatives excepcions, com a casa nostra, el Concili Provincial Tarraconense de 1995, quan en el capítol tercer dedicat a *La sol·licitud pels més pobres i marginats*, dedica l'apartat segon a *L'exigència indefugible del testimoniatge intraeclesial*;³ i també, poc abans, el document *L'Església i els pobres* de la Comissió Episcopal de Pastoral Social de la Conferència Episcopal Espanyola, quan dedica l'últim apartat a *Viure l'espiritualitat cristiana de la pobresa*.⁴ Però, tot i la significativitat d'aquests documents eclesials, el concepte «l'Església dels pobres» ha quedat fora del marc de l'esdeveniment conciliar del Vaticà II, centrant-se quasi exclusivament en l'àmbit de la «Teologia de l'Alliberament» —pel fet d'esdevenir-ne l'eix central—,⁵ sobretot a partir de Medellín i Puebla. En aquest sentit, s'ha operat un veritable desplaçament del concepte,⁶ a vegades propiciat pels mateixos artífexs de la «Teologia de l'Alliberament»,⁷ aspecte que ha anat deixant a la penombra les aportacions

3. CONCILI PROVINCIAL TARRACONENSE 1995, *Documents i resolucions*, Res. 82-93 (pp. 118-122).

4. CEE – COMISIÓN EPISCOPAL DE PASTORAL SOCIAL, *La Iglesia y los pobres. Documento de reflexión* (25-III-1994).

5. La «Teologia de l'Alliberament» sorgeix davant aquesta provocació: l'existència i la pervivència de la inhumana pobresa en les classes populars explotades, les cultures oprimides i les races discriminades. Cf. Gustavo GUTIÉRREZ, *Teología de la Liberación*, 226; cf. Joaquín GARCÍA ROCA, «La Teología de la Liberación: orígenes y características»; Jon SOBRINO, «La raíz de la teología de la Liberación».

6. Aquest desplaçament esdevé obvi en diversos manuals i diccionaris teològics. Així, per exemple, el terme «Pobreza», en Peter EICHER (dir.), *Diccionario de conceptos teológicos*, té dues parts significatives: de la història bíblica del concepte, es passa a l'anàlisi de la pobresa des de la teologia de l'alliberament, obviant tota referència al Vaticà II. En el *Diccionario de catequética* (Joseph GEVAERT [dir.]), el concepte «Pobres (opció pels)», passa també del concepte bíblic de pobre a l'impuls donat al concepte per part de l'Església llatinoamericana, i tan sols en l'interval es troba una referència a una audiència de Pau VI del 24 de juny de 1970. En el *Diccionario de pastoral y evangelización* (Vicente M. PADROSA – Jesús SASTRE – Raúl BERZOSA [dirs.]), en el concepte «Pobres», després de la referència bíblica i als Pares de l'Església, s'afirma: «El Concilio Vaticano II, el Magisterio Pontificio y las reuniones del Episcopado Latinoamericano abordan constantemente el tema de los pobres»; però, curiosament, les referències explícites són tan sols del Magisteri Pontifici i de l'Episcopat llatinoamericà, no trobant-se cap referència del Vaticà II. Finalment, el *Diccionario de misionología* (Horst RZEPKOWSKI), en el concepte «Pobreza», es passa de la pobresa de Jesús als «desarrollos teológicos recientes en las Iglesias jóvenes».

7. En aquest sentit, Ignacio Ellacuría, en l'article «Pobres», afirma que l'aportació del Vaticà II sobre la pobresa no va respondre a l'expectativa de donar al «concepte teològic de pobre» «la rellevància excepcional que va tenir en la predicació dels profetes, en l'evangelització de Jesús i en els moments millors de l'Església». I, després de referir-se a l'aportació conciliar del Card. Giacomo Lercaro, afegeix: «Sólo una densa frase (LG 8c) y la descripción de las miserias en la *Gaudium et*

conciliaris sobre la pobresa. Fins i tot, sobre la contribució del Vaticà II al nostre tema, recentment s'ha escrit:

El Vaticà II no va aconseguir realitzar el somni profètic de Joan XXIII: que l'Església fos realment l'Església dels pobres. Fora d'alguna breu al·lusió al tema a *Lumen gentium* 8 i a *Gaudium et spes* 1, el Concili, elaborat sobretot per bisbes i teòlegs centreeuropeus i del nord, no va ser sensible a aquest tema. L'Església de l'Amèrica llatina a Medellín (1968) ho assumirà en parlar de l'opció pels pobres i denunciar les estructures injustes de pecat que oprimeixen el poble.⁸

Els sentiments contradictoris davant aquestes valoracions, amb la barreja simultània tant dels tòpics seculars sobre la realitat eclesial,⁹ com de les noves situacions de pobresa que assetgen la realitat de nombrosos sectors socials, es troben a l'origen d'aquest treball que no vol ser altra cosa que una presentació de l'ampli debat sobre la qüestió de «l'Església dels pobres» que ens va oferir el Concili Vaticà II, amb les importants aportacions reflectides en els seus documents. Hom podrà observar com, tant en l'estudi dels debats com dels documents, quant a la qüestió de la pobresa hi ha sempre dos aspectes col·laterals i, al mateix temps, inseparables: d'una banda la pobresa que ha de practicar l'Església i, d'altra banda, l'atenció i el servei que l'Església ha de dur a terme en relació amb els pobres. Perquè, tan sols es podrà evangelitzar i servir els pobres des d'una Església pobra i identificada amb els pobres.

El 18 de novembre de 1965, Pau VI afirmava que en acabar el Concili començaria el veritable «aggiornamento» preconitzat per Joan XXIII. I afegia: «Aquesta programàtica paraula no volia certament atribuir el significat que alguns intenten de donar-li, com si permetés de “relativitzar” en l'Església segons els gustos i la mentalitat del món totes les coses [...]; ell, que tenia tan viu i tan ferm el sentit de l'estabilitat doctrinal i estructural de l'Església.» Per contra, «per a nosaltres voldrà dir penetració sapient de l'esperit del Concili celebrat i aplicació fidel de les normes que ell feliçment i santament ha donat».¹⁰ Pau VI estava convençut que amb l'obra del Concili tota l'Església tindria «un programa magnífic de treball espiritual per a la renovació de la

Spes, en vez de lo que debía haber sido la perspectiva esencial». I conclou: «Fue Medellín quien tomó con radical seriedad el tema». A partir d'aquí, ja no trobem més referències ni comentaris del Vaticà II (Ignacio ELLACURÍA, «Pobres»).

8. Víctor CODINA, *Fa 50 anys va haver-hi un Concili*, 25.

9. Per exemple, així es manifestava una adolescent de setze anys en el programa «Sense embuts» de TV3 (15-X-2008): «Crec que l'Església és una empresa; l'únic que fa és guanyar diners i no representa Déu.»

10. PAU VI, «Al·locució en la vuitena sessió pública del Concili» (18-XI-1965), núm. 12: *EV* 1, 441* = QT 15, 204.

vida i de les accions segons el Crist Senyor». Així ho manifestava en el discurs acabat d'esmentar. I afegia: «A aquest treball invitem els nostres germans i els nostres fills: aquells que estimen Crist i l'Església», «que siguin amb nosaltres per a professar més clarament el sentit de la veritat que és propi de la tradició doctrinal que Crist i els apòstols inauguraren; i també amb ell, el sentit de la disciplina eclesiàstica i el de la unió profunda i cordial que ens fa, tots, confiats i solidaris, com a membres d'un mateix cos».¹¹ D'altra banda, quasi cinquanta anys més tard, amb motiu de *l'Any de la Fe* (2012-2013), el papa Benet XVI en la seva Carta Apostòlica *Porta Fidei*, glossant unes paraules del beat Joan Pau II, proposava el mateix per a tota l'Església: retornar als textos del Vaticà II que els Pares conciliars ens van deixar per herència, per tal «que —cito textualment— siguin coneguts i assimilats com a textos qualificats i normatius del Magisteri, dins la Tradició de l'Església».¹² I Benet XVI, citant un discurs precedent a la Cúria Romana, afegia: «Si [el Concili] el llegim i el rebem guiats per una hermenèutica adequada, pot ser i serà cada cop més una gran força per a la renovació sempre necessària de l'Església».¹³ És, doncs, amb aquest mateix esperit i amb aquesta mateixa intenció que volem situar l'estudi que segueix sobre el tema de la pobresa o, més ben dit, sobre «l'Església dels pobres» en el Concili Vaticà II. Volem presentar amb fidelitat i valorar amb la serenor que dóna el pas del temps transcorregut, tant els debats com els textos conciliars sobre la pobresa, per tal que, fent present aquest ample testimoni, puguin esdevenir clau de futur per a l'Església del segle XXI. Ens hi estimula també el fet de trobar-nos en una nova etapa eclesial, amb el pontificat del papa Francesc, que amb els seus gestos genuïns i amb el mateix nom ha posat en evidència la urgència eclesial del tema que tenim entre mans.

Per aconseguir aquesta comesa i en l'anàlisi del Concili Vaticà II, a banda de reflectir la qüestió de la pobresa evangèlica en els documents finals, presentarem també els quatre grans debats sobre el nostre tema:¹⁴ el primer, ubicat en la discussió sobre la renovació de la litúrgia, que es reflectirà en algunes aportacions de la Constitució sobre la Sagrada Litúrgia, *Sacrosanctum*

11. *Ibid.*, núm. 13, p. 204 = EV 1, 442*.

12. BENET XVI, Carta apostòlica *Porta Fidei* (11-X-2011), núm. 5: DdE 998 (2012) 35; cf. la citació precedent, JOAN PAU II, Carta apostòlica *Novo millennio ineunte* (6-I-2001), núm. 57: AAS 93 (2001) 308 = EV 20, 117 = DdE 758 (2001) 124.

13. BENET XVI, Carta apostòlica *Porta Fidei* (11-X-2011), núm. 5: DdE 998 (2012) 35; cf. la citació precedent, ID., «Discurs a la Cúria Romana» (22-XII-2005): AAS 98 (2006) 52 = EV 23, 1535 = DdE 868 (2006) 112.

14. Per a resseguir aquests debats, ens hem servit principalment de les obres dirigides per Giuseppe Alberigo i Giovanni Caprile [ALBERIGO] [CAPRILE]. A partir d'aquestes magnes obres, hem pogut anar intuïnt la pista d'aquelles intervencions més significatives sobre la temàtica, podent-les comprovar directament en les Actes Conciliars: [Acta DP] [Acta syn.].

Concilium. El segon, i més important, ubicat en la discussió sobre el misteri de l'Església, que es reflectirà amb l'aprovació —ja en el tercer període conciliar— de la Constitució d'Església, *Lumen gentium*. D'aquesta Constitució, caldrà remarcar-ne el passatge tercer del núm. 8, el més important del Vaticà II sobre la pobresa. El tercer debat el trobarem ubicat en la discussió sobre l'Esquema XIII, traduït en les aportacions de la Constitució pastoral *Gaudium et spes* sobre l'Església en el món d'avui. Finalment, el darrer debat el trobarem a redós dels preparatius dels Esquemes sobre *La vida i el ministeri dels preveres* i sobre *La formació sacerdotal*, que culminaran amb els Decrets *Presbyterorum ordinis* i *Optatam totius*. Juntament amb aquests dos últims Decrets presentarem les aportacions del que és dedicat a la funció pastoral dels bisbes, *Christus Dominus*. Però també trobarem passatges ben significatius sobre la pobresa en el Decret sobre la vida religiosa, *Perfectae caritatis*; el Decret sobre l'apostolat dels laics, *Apostolicam actuositatem*; i, finalment, el Decret sobre l'activitat missionera de l'Església, *Ad gentes*. En el núm. 5 d'aquest últim document, en la línia de *Lumen gentium* 8, hi trobarem l'altre passatge cabdal. En tot aquest context, exposarem també l'activitat del grup anomenat «l'Església dels pobres» i la seva incidència en l'aula conciliar en els diversos períodes. S'analitzaran també alguns episodis i documents significatius apareguts sobretot en les darreres etapes conciliars.

Cal dir també que el present estudi esdevé el complement i la culminació d'un treball precedent sobre la pobresa en el Vaticà II, publicat l'any 2010, però limitat a les dues primeres sessions conciliars i a la Constitució *Lumen gentium*.¹⁵ El que vam oferir en aquells moments, ha estat revisat i ampliat,¹⁶ complementant-lo amb les aportacions posteriors referides, com és obvi, a les darreres etapes conciliars.

Per últim, no podem deixar d'esmentar que el contingut d'aquest llibre ha estat, en gran part, impartit en el curs comú de la llicenciatura en teologia de la Facultat de Teologia de Catalunya (2011-2012), així com en el curs de Formació Permanent de la mateixa Facultat (2012-2013), sempre amb el títol *L'Església dels pobres en el Concili Vaticà II*. El sedàs de la docència d'ambdós cursos ha estat un estímul per a polir, valorar, precisar, aprofundir i, finalment, acabar el treball.

Joan PLANELLAS I BARNOSELL

15. Joan PLANELLAS, «L'«Església dels pobres» en les dues primeres sessions del Vaticà II».

16. En posterioritat a aquest estudi, a l'any 2011 es va publicar la tesi doctoral de Corrado Loreface (*Dossetti e Lercaro*), sobre les aportacions del Card. Giacomo Lercaro de Bolonya i del seu equip, especialment Giuseppe Dossetti. Sobretot a partir d'aquesta tesi, la part exposada en l'article del 2010 en la *RCatT* s'ha revisat i ampliat.

PRIMERA PART

**«L'ESGLÉSIA DELS POBRES»
A LES DUES PRIMERES SESSIONS DEL VATICÀ II
I A LA CONSTITUCIÓ *LUMEN GENTIUM***

Capítol primer

LES PRIMERES PASSES CONCILIARS: ELS MISSATGES INICIALS

1. EL MISSATGE AL MÓN DEL PAPA JOAN XXIII (11-IX-1962)

El papa Joan XXIII, en un missatge radiat, dirigit a tots els cristians un mes abans de l'obertura del Concili, a partir de l'afirmació bàsica de Crist com la nostra llum, subratllava com des d'aquest principi l'Església havia d'entendre el seu servei a la humanitat. Per a aquesta comesa, el Papa assenyalava alguns punts importants: la igualtat de tots els pobles en l'exercici dels seus drets i deures, la defensa de la família, o la necessitat de sortir de l'individualisme assumint una responsabilitat social. En aquest marc, Joan XXIII afegia: «Un altre punt lluminós. Davant els països subdesenvolupats, l'Església es presenta tal com és i com vol ser: l'Església de tothom i particularment l'Església dels pobres».¹ Giuseppe Alberigo² sosté que Joan XXIII manlleva l'expressió «Església dels pobres» del Card. Léon-J. Suenens, que el mes d'abril de 1962 havia presentat al Papa un projecte general sobre els temes del Concili on, entre altres coses s'afirma: «Davant els països subdesenvolupats cal que l'Església aparegui com l'Església de tots i sobretot dels pobres».³ Per tant, abans de tot, cal afirmar que l'expressió «l'Església dels pobres», d'acord amb aquests passatges tant del papa Joan XXIII com del Card. Suenens, no pot

1. «Altro punto luminoso. Infaccia ai paesi sottosviluppati la Chiesa si presenta quale è, e vuol essere, come la Chiesa di tutti, e particolarmente la Chiesa dei poveri» (JOAN XXIII, «Missatge radiat un mes abans de començar el Concili» [11-IX-1962]: *EV* 1, 25* 1 = QT 15, 56).

2. Giuseppe ALBERIGO, «“Église des pauvres” selon Jean XXIII et le Concile Vatican II», 16, nota 12. Cf. Corrado LOREFICE, *Dossetti e Lercaro*, 132-133.

3. Aquest pla per al Concili del Card. Suenens pot trobar-se en Léon-J. SUENENS, «Aux origines du Concile Vatican II.» La referència sobre l'Església dels pobres diu textualment: «Face aux payses sous-développés il faut que l'Église apparaisse comme l'Église de tous et surtout des pauvres» (Ibíd., 17).

ser interpretada en un sentit reduccionista o dualista, com si en l'Església hi hagués una Església «dels pobres» i una altra Església que no ho fos. El concepte no suposa tampoc retornar a una forma de vida de temps passats o sentir-se dispensats d'atenuar les necessitats dels pobres —com afirma Sigismund Verhey en el seu article a *Sacramentum Mundi*.⁴ En canvi, segons el papa Joan, l'expressió implica la conversió constant de tota l'Església cap a un estil de vida i unes formes d'actuar que reproduïxin el seguiment de Crist, llum del món, aspecte que suposa la conversió constant de l'Església cap als pobres, vist que l'Església ha d'aparèixer «com l'Església de tots» o «de tothom» i «sobretot» o «particularment» dels pobres. «L'Església dels pobres» trobarà en el concepte d'Església com a «Poble de Déu» el seu lloc adequat.

El passatge de Joan XXIII és breu, però, com afirma Gustavo Gutiérrez, cada paraula té la seva importància i, tot i la seva modèstia i sobrietat, tindrà un caràcter fontal.⁵ Al papa Roncalli li agradava la imatge de «punt lluminós» per a subratllar la importància d'una idea.⁶ I, en el nostre tema, el «punt lluminós» era el fet que la qüestió de la pobresa juga un paper important en la comprensió de l'Església i de la seva missió. La pobresa real de molts pobles del món té, per al papa Joan, conseqüències eclesiològiques. D'aquí que el tema de la pobresa no és tan sols enfocat des del que podríem anomenar la doctrina social de l'Església, com havia fet el mateix Papa en l'Encíclica *Mater et magistra*. La consideració de la pobresa esdevé punt de partença d'un principi eclesiològic que ens ajuda a aprofundir el que ha de ser o esdevenir la mateixa realitat eclesial.

Joan XXIII anomena «països subdesenvolupats»⁷ a les nacions pobres, abandonant així l'eufemisme generalitzat en aquests anys d'anomenar-los

4. Afirma Verhey: «No raramente se habla hoy de la "Iglesia de los pobres". Esto lleva consigo un doble peligro: primero, se plantean exigencias al estilo de vida de los cristianos que aspira, esencialmente, a fijar la economía y la forma de vida de tiempos pretéritos, sin ver los cambios que Dios mismo quiere; y, segundo, con demasiada facilidad uno se siente dispensado del cometido de atenuar la necesidad de los pobres (si no de suprimirla) en la medida en que eso va incluido en el mandato de amor que Jesús dio a sus discípulos» (Sigismund VERHEY, «Pobreza», 483).

5. Gustavo GUTIÉRREZ, «Vaticano II, una tarea abierta», 15. Cf. Ramón SALA, «El mundo por los pobres», 156-159.

6. Al l'inici del discurs de l'anunci del Concili tingut el 25-I-1959 a Sant Pau Extramurs, Joan XXIII emprava aquesta mateixa imatge: «Questa festiva ricorrenza della Conversione di San Paolo [...], Ci ha suggerito di aprire l'animo Nostro confidente alla vostra bontà e comprensione circa alcuni punti più luminosi di attività apostolica...» («Primus oecumenici Concilii nuntius», en *Acta DP*, I/I, 3 = QT 15, 35).

7. El terme «subdesenvolupament» s'havia començat a emprar tan sols pocs anys abans. Un dels primers a fer servir aquesta expressió fou Gunnar Myrdal (1898-1987), economista suec premi Nobel d'economia el 1974, en unes conferències pronunciades a El Caire l'any 1955. Aquests treballs els publicà després en un dels seus llibres més coneguts (Gunnar MYRDAL, *Economic Theory and Underdeveloped Regions*), on acusa l'economia clàssica de mantenir programes en els quals els països rics mantenen la seva supremacia per damunt els països pobres.

«països en vies de desenvolupament».⁸ Joan XXIII va saber llegir els «signes dels temps», entenent que la situació de la pobresa de molts pobles era una clara interpel·lació a l'anunci de la fe cristiana i a la mateixa Església. «L'Església es presenta tal com és i vol ser», indica el Papa. D'una banda, l'Església es mostra com una realitat ja present: «l'Església és». Aquí es vol recollir el que l'Església i els cristians han fet i fan en aquest camp. Però també el Papa apunta cap al futur: «l'Església vol ser». Es tracta d'un projecte que cal anar concretant. Cal inventiva i responsabilitat, fent que l'Església esdevingui un signe de l'amor de Déu per a tot ésser humà, sense fer cap excepció —una «Església de tots»—. Però, al mateix temps, es recorda la predilecció que ha de manifestar aquesta Església: «particularment l'Església dels pobres». Se subratlla, per tant, al mateix temps, la «universalitat» i la «preferència»: dos conceptes bíblics que van íntimament units l'un amb l'altre.⁹ Si s'escull un aspecte deixant de banda l'altre, a l'hora de la veritat es perden ambdós. Es tracta, per tant, de tenir-los tots dos en compte: aquest és el desafiament que té l'Església.

2. EL MISSATGE AL MÓN DELS PARES CONCILIARS (20-X-1962)

Si el mes de setembre havia estat el papa Joan qui havia dirigit un missatge al món, el 20 d'octubre, ja iniciat el Concili, serien els mateixos Pares conciliars: «Patres Concilii ad universos homines» com precisaria Mons. Felici, secretari general.¹⁰ El text, preparat originàriament per Marie-Dominique Chenu, amb la col·laboració de Yves M. Congar, havia sigut summament modificat i finalment redactat per quatre bisbes francesos, el Card. Achille Liénart, Mons. Émile Guerry, Alfred Ancel i Mons. Gabriel M. Garrone.¹¹

8. El mateix Joan XXIII, l'havia emprat poc temps abans en la seva encíclica *Mater et magistra* (15-V-1961), núm. 161: «Però potser el problema més gran dels nostres dies és el que fa referència a les relacions que han de donar-se entre les nacions econòmicament desenvolupades i els països que es troben encara en vies de desenvolupament econòmic [*quarum oeconomicae progressionis sint in cursu*]» (EE 7, 378 = QT 16, 73; *Ibid.*, núm. 174: EE 7, 390 = QT 16, 77).

9. Gustavo GUTIÉRREZ, «Vaticano II, una tarea abierta», 16.

10. «Nuntius ad universos homines mittendus» (20-X-1962), en *Acta syn.*, I/I, 230-232 = EV 1, 70*-84*. Per a una visió global d'aquest missatge dels Pares conciliars al món, cf. Andrea RICCARDI, «El tumultuoso comienzo de los trabajos», en ALBERIGO, II, 62-67.

11. Andrea RICCARDI, «El tumultuoso comienzo de los trabajos», en ALBERIGO, II, 64. Chenu afirmaria més tard que el text original fou «ofegat en aigua santa» (*Ibid.*, 65). També Congar reconeix que no troba en el text proposat per Mons. Felici tot el que havia elaborat amb el P. Chenu: «J'entends ce texte, au projet duquel j'ai été mêlé activement. Je recopie ici, telles quelles, les quelques remarques que je griffonne sur-le-champ: c'est plus dogmatique que le projet Chenu; du moins, on a fait précéder la partie sociale par une sorte de kérygmatique chrétienne; c'est plus ecclésiasticisé; plus biblicisé. C'est trop long. L'intérêt aux hommes est un peu exprimé en termes de sollicitude. Il y a

Cal dir que el missatge no va tenir un gran ressò en la premsa i, ben aviat va quedar oblidat per la successió dels esdeveniments conciliars. Amb tot, és un pas que manifesta la voluntat del Concili de ser més a prop del món. Ho mostra clarament el passatge que fa relació a la pobresa:

Dirigim constantment la nostra atenció a totes les angoixes que afligeixen avui els homes. Per tant, la nostra sol·licitud s'ha de dirigir cap als més humils, als més pobres i als més dèbils [*sollicitudo nostra ad humiliores, pauperiores debilioresque*]; seguint Crist hem de compadir-nos de les multituds que passen fam, misèria i ignorància; posant constantment davant els nostres ulls aquells que, per manca d'ajuda adequada, no han arribat encara a una condició de vida digna de l'home.¹²

Tot i els retocs que va sofrir el missatge a partir del projecte original de Chenu, aquest va desenvolupar un paper important, en el sentit de «marcar» l'expressió de simpatia de l'Església cap al món. La insatisfacció per tota l'orientació dels Esquemes preparats, on no es notava cap obertura al món, va provocar que, d'alguna manera, hi hagués interès per part de molts Pares a donar a la llum aquest text, posant-se en la línia de Joan XXIII, tant del missatge de l'11 de setembre abans esmentat, com de la seva al·locució en llengua francesa al cos diplomàtic, amb motiu de la inauguració del Concili, on havia afirmat:

Aquesta és la pau que esperen tots els homes, la pau per la qual tant han sofert: ja és hora que doni passos decisius! L'Església es troba compromesa en aquesta pau per mitjà de la pregària, per mitjà del seu profund respecte per als febles, els malalts, els ancians, i per mitjà de la difusió del seu ensenyament [*par la prière, par le respect profond qu'elle a pour les faibles, les malades, les vieillards, et par la diffusion de sa doctrine*], que és una doctrina de l'amor fratern, perquè tots els homes són germans.¹³

El missatge dels Pares conciliars incidia obertament a favor del món, sobretot en dos aspectes: la pau i la justícia social. S'expressava explícitament la voluntat de servir, de declarar-se solidaris de tots els pobles i, sobretot, dels més pobres.¹⁴ A més, el text subratllava que aquest interès pels problemes

une instance heureuse sur la rénovation de l'Église et de la vie chrétienne, pour qu'elles soient plus conformes au Christ» (Yves M. CONGAR, *Mon Journal du Concile*, I, 125).

12. «Nuntius ad universos homines mittendus» (20-X-1962), en *Acta syn.*, I/I, 231 = EV 1, 78*.

13. JOAN XXIII, *Al·locució al Cos Diplomàtic* (12-X-1962), en *Acta syn.*, I/I, 190; cf. Andrea RICCARDI, «El tumultuoso comienzo de los trabajos», en ALBERIGO, II, 40-41.

14. Paul GAUTHIER, «*Consolez mon peuple*», 192-193.

dels homes, i principalment dels més pobres, es fonamentava en el seguiment de Crist. Pocs dies després de l'aprovació del text, el mateix Chenu sostenia en *Témoignage chrétien* que «el missatge conciliar demana als cristians que, a l'hora de construir el món, tinguin en compte les súpliques dels homes —peticions plenes d'angoixa i esperança— en relació amb la pau, la fraternitat, la promoció dels pobres». Entre aquestes peticions —autèntics «ideals de la naturalesa»—, i «els dons de la gràcia», es troba un vincle extraordinàriament estret.¹⁵

15. Andrea RICCARDI, «El tumultuoso comienzo de los trabajos», en ALBERIGO, II, 66.

Capítol segon

EL DEBAT SOBRE LA LITÚRGIA I LA CONSTITUCIÓ *SACROSANCTUM CONCILIUM*

1. EL DEBAT SOBRE LA REFORMA LITÚRGICA (del 22-X al 15-XI-1962)

En el resseguiment de «l'Església dels pobres» en el Vaticà II, hem de referir-nos ara al debat sobre la reforma litúrgica tingut fonamentalment en la primera sessió conciliar. Després del treball de la Comissió preparatòria tingut entre el 12 d'octubre de 1960 i el 13 de gener de 1962, el text fou lliurat a la Comissió central, que revisà el document i el deixà enllestit per a presentar-lo al Concili. Una de les primeres decisions dels Pares fou la d'iniciar la discussió en l'aula amb el text del que seria la Constitució *Sacrosanctum Concilium*. Aquesta discussió, que ocupà quinze Congregacions Generals, tingué lloc entre el 22 d'octubre i 15 de novembre de 1962, fent-se 328 intervencions orals i 334 d'escrites.¹

Enmig de tot aquest amplíssim debat, a vegades una mica caòtic per la multitud i varietat d'intervencions,² el tema de la pobresa emergí en diversos moments. En el marc de la discussió del capítol sobre l'eucaristia, la intervenció més important fou la de Mons. Antonio Pildáin y Zapiáin, de les Illes Canàries, tinguda el 6 de novembre, referint-se a la pregària dels fidels. A partir de l'expressat en el núm. 40 de l'Esquema presentat en l'aula,³ demanava

1. Pere TENA GARRIGA, «La Constitució *Sacrosanctum Concilium*», 29-30.

2. Mathijs LAMBERIGTS, «El debate sobre la liturgia», en ALBERIGO, II, 115-165; especialment, pel que fa al nostre tema, pp. 133.146-149.

3. «Schema Constitutionis de Sacra Liturgia», cap. II: «De Sacrosancto eucharistiae mysterio» (22-X-1962), núm. 40: «ita ut, populo participante, obsecrationes fiant pro sancta Ecclesia, pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus qui in sublimitate sunt» (cf. 1 Tim 2,1- 2)» (*Acta syn.*, I/I, 279-280).

ampliar la referència de 1Tim 2,1-2, quan s'indica que cal fer pregàries «per tots els homes, pels reis i per tots els qui tenen autoritat», amb una explícita i àmplia referència a pregar pels més pobres i necessitats.⁴ D'aquesta manera, partint de la pregària que es troba en la Carta als Corintis de Climent de Roma⁵ —segons Pildáin, «principium et norma quamplurimum orationum communium liturgicarum»—,⁶ abordava el tema en tota la seva amplada, fent una motivada i calorosa crida a pregar en nom dels més pobres en l'Església. A més, detallava alguns aspectes concrets d'aquesta pregària, com el problema de la precarietat laboral i dels salaris injustos, la manca de treball que porta a la misèria de moltes famílies, la manca d'un habitatge digne, i, finalment, el greu problema de la fam.⁷ Mathijs Lamberigts afirma que li sorprèn que aquesta important intervenció suscités poquíssimes reaccions entre els comentaristes d'aquest temps.⁸ Amb tot, com veurem, el discurs de Mons. Antonio Pildáin incidí en la redacció definitiva del núm. 53 de la *Sacrosanctum Concilium*, dedicat a la *Pregària dels fidels*.

Uns quants dies més tard, del 10 al 13 de novembre, la discussió se centrà en l'any litúrgic, a més de diverses intervencions sobre els vasos i les vestidures litúrgiques, la música i l'art sagrats. Es aquí on s'incidí especialment en el nostre tema, ja que, d'una manera recurrent, molts Pares van demanar més senzillesa i sobrietat en la celebració de l'any litúrgic. Així, Mons. Manuel Larraín Errázuriz, bisbe de Talca (Xile),⁹ que parlà en nom d'alguns bisbes llatinoamericans, va recordar als presents que la litúrgia és la celebració del misteri Pasqual de Crist i que l'única forma de fer-li justícia és respectar la pobresa, tan ressaltada en l'Evangeli i que cal també proclamar al poble. L'autenticitat del testimoni d'aquest bisbe es trobava secundada pel fet que havia convertit el seu palau episcopal en una casa per als pobres.¹⁰ Mons. Larraín seguia la seva intervenció al·ludint a sant Agustí quan afirma que la litúrgia

4. Intervenció de Mons. Antonio Pildáin y Zapiáin (6-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 156-158: «non ad impugnandum hunc articulum, quem plane subscribo, sed ad postulandam additionem, ad exposcendum nempe ut in hoc ipso articulo schematis sicut expressa mentio fit pro regibus, sic et expressa mentio fiat pro pauperibus: ut sicut expressa mentio fit pro omnibus qui in sublimitate sunt, sic et expressa mentio fiat pro indigentibus et pro omnibus qui sunt in gravissima necessitate» (Ibíd., 156).

5. Sant Climent de Roma, *Ad. Cor.* 1, 59-61: SChr 167, 194-201.

6. Intervenció de Mons. Antonio Pildáin y Zapiáin (6-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 157.

7. Ibíd., 157-158. Cf. CAPRILE, II, 118-119.

8. Mathijs LAMBERIGTS, «El debate sobre la liturgia», en ALBERIGO, II, 133.

9. Mons. Larraín Errázuriz havia estat un dels artesans de la creació del CELAM l'any 1955. Del 1963 al 1966, fins a la seva mort d'accident, en va ser el seu president. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'excel·lent estudi de Silvia SCATENA, «Tra Roma e Bogotá, il CELAM Conciliare di Manuel Larraín.»

10. Mathijs LAMBERIGTS, «El debate sobre la liturgia», en ALBERIGO, II, 147.

no celebra el «splendor divitiarum», sinó el «splendor veritatis», és a dir, la revelació de l'amor de Déu en Crist. D'aquí que l'Església sigui obligada a mostrar, tant amb les seves paraules com amb les seves obres, la seva opció pels pobres, i també ha d'anar molt en compte de no ofendre amb les seves riqueses, sobretot en els llocs on predomina la pobresa. D'aquí que, segons Mons. Manuel Larraín, esdevingui també molt important la manera de viure senzilla i austera dels seus ministres.¹¹

Mons. Paul Gouyon, coadjutor de Rennes, subratllava com la litúrgia havia de distingir-se per una major senzillesa evangèlica, tot i que això no havia d'implacar que el culte a Déu deixés d'esdevenir un acte bell. Es tracta d'una qüestió de sensibilitat pastoral, afirmava Gouyon, perquè una Església que predica la pobresa no pot donar la sensació de riquesa i de pompositat en les seves celebracions litúrgiques, esdevenint, a més, moltes vegades, l'única ocasió que tenen els no creients d'apropar-se al coneixement del cristianisme. En aquest sentit, Gouyon es preguntava si en els nostres ritus litúrgics els no creients o els qui han perdut la pràctica religiosa hi descobreixen el veritable rostre del Crist. A més, es tracta d'una exigència interna del cristianisme, donat que cal prendre exemple de l'infant de Betlem.¹² D'una manera semblant a Paul Gouyon, altres bisbes, com Joseph Urtasun¹³ d'Avinyó, Maurice Baudoux¹⁴ de sant Bonifaci (Canadà), i, especialment, Henrique Hector Golland Trindade de Botucatú (Brasil), afirmaren també com en la litúrgia es pot conciliar perfectament la bellesa genuïna amb la senzillesa i l'austeritat —«quasi in paupertate», segons Golland Trindade—; una combinació que sol donar excel·lents resultats. En aquest sentit, segons el bisbe

11. Intervenció de Mons. Manuel Larraín Errázuriz (12-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 621-623: «1. Mysterium Paschale Christi, quod est totius vitae Iesu culmen, certe valde re-dolet vera paupertate sensibus manifesta, vera proinde etsi decora; immo Evangelium Novi Testamenti continuo paupertatem proclamat [...]. 2. Cultum liturgicum pulchrum esse debere ac decorum nemo est qui neget. Genuina tamen pulchritudo nullo modo est splendor divitiarum aut splendor pompae, sed est revera, ut aiebat ille magnus Augustinus, "splendor veritatis" [...]. 3. [...] Nunc autem munus pastorum est ut Corpus Christi Mysticum in terris sit revera, ut nuper dixit Summus Pontifex Ioannes, "Ecclesia pauperum" non voto tantum sed re, non praedicatione tantum, sed actione, in suis manifestationibus et in modo vivendi suorum ministrorum» (Ibid., 622-623). Cf. CAPRILE, II, 145.

12. Intervenció de Mons. Paul Gouyon (12-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 626-628: «Tunc accidit quod pompa illa liturgica quasi testimonium fidei nostrae plane contrarium efficitur et scandalum constituit pro iis qui veritatem quaerunt dum effectus oppositus obtineretur, et corda religioni submitterentur, et via ad unitatem omnium christianorum aperiretur, si modus agendi in exercitio cultus nostri simplicior et modestior exhiberetur» (Ibid., 627). Cf. CAPRILE, II, 146. Un resum de les intervencions de Mons. Manuel Larraín i de Mons. Paul Gouyon poden trobar-se també en Paul GAUTHIER, «*Consolez mon peuple*», 194-196.

13. Intervenció de Mons. Joseph Urtasun (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 632: «sed minuantur honores externi in prima parte Missae pontificalis». Cf. CAPRILE, II, 146.

14. Intervenció de Mons. Maurice Baudoux (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 666-668. Cf. CAPRILE, II, 150.

brasiler, calia que el Concili es mostrés sensible a la situació social del món (pobresa, persecucions, fam, etc.), i que es retornés coratjosament a formes genuïnament cristianes, començant per eliminar la pompositat dels hàbits episcopals: «Non est tempus oportunum!». Aquest fet esdevindria una bona ocasió per a mostrar la sinceritat de les paraules contingudes en el Missatge divulgat a l'inici del Concili.¹⁵ La intervenció de Mons. Alfred Ancel, bisbe auxiliar de Lió, incidia en el mateix aspecte, centrant-se però més concretament en l'austeritat a l'hora d'edificar i ornamentar els temples, subratllant la prioritat i la dignitat dels pobres i necessitats, amb els quals s'identifica el mateix Crist.¹⁶

En canvi, una veu discordant en les intervencions precedents fou sobretot la de Pietro Romualdo Zilianti, abat de Santa Maria de Monte Oliveto Maggiore (Siena), que, en relació a la sobrietat, va distingir —d'una banda— entre l'esperit de pobresa personal, i —d'altra banda— el culte que Déu es mereix. La seva posició la fonamentava amb l'exemple de sant Joan M. Vianney —que vivia pobrament i, en canvi, procurava oferir el millor per a la seva església i per al culte— i amb altres arguments trets de l'Escriptura, com l'actitud de Jesús davant la murmuració de Judes per la unció de Betània (Jn 12,1-7).¹⁷

15. Intervenció de Mons. Henrique H. Golland Trindade (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 645-646: «Numquam, autem, obliviscendum erit quos ars et vera pulchritudo praesertim in simplicitate, in modestia rerum, et, ut ita dicam, in austeritate "quasi in paupertate" et, certe, in proportionem partium consistunt, quod adeo correspondet exigentiis aetatis hodiernae» (Ibid., 645). Després d'afirmar que l'Església encara conserva «in liturgia sacra, mundanas traditiones», afegia: «Omnes nos actualement situationem ordinis socialis novimus, cum violenta aversione a luxu et a quacumque ostentatione. Omnes novimus tribulationes fratrum nostrorum in non paucis regionibus, id est, in Ecclesia silentii et doloris. Omnes nos novimus paupertatem, miseriam, famem et privationes permultorum qui tamquam filii, nos Patres appellant» (Ibid., 646). Cf. CAPRILE, II, 146.149.

16. Intervenció de Mons. Alfred Ancel (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 682-683: «Nonne pauperes, qui in extrema necessitate versantur, tristitia afficiuntur quando vident nimias expensas ad aedificationem vel exornationem sacrorum templorum consumi? Nonne pauperes membra sunt Christi? Immo sunt ipse Christus, qui in eis esurit, nudus est, atque non habet ubi caput reclinet [...]. Curandum igitur est ut in omnibus prioritas detur pauperum necessitatibus. Nam dignitas ipsius Christi in immensum templorum dignitatem superat. Ceteroquin, secundum peritos, pulchritudo domus sacrae non ex magnitudine expensarum, sed ex authenticis artis pendet. Nonne in arte sacra locus paupertati evangelicae dari potest? Nonne Christo magis placet paupertas quam superfluae expensae?» (Ibid., 682).

17. Intervenció de l'abat Pietro Romualdo Zilianti (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 640-641: «Scimus quod Sancti Dei, veri amatores et sectatores Iesu Christi, in paupertate et egestate vivebant, sed quando de domo Dei agebatur laeto animo et pulchra et pretiosa offerebant. Exemplum habemus in S. Ioanne Vianney, Curato d'Ars. Quis nesciat quam pauperrime vixerat? Attamen pro sua Ecclesia semper decora et pretiosa libenter accipiebat. Respicite, venerabiles Patres, ad ipsum Christum. Non recusavit quod mulier ad pedes suos pretiosi unguenti vas effunderet. Immo, severe reprehendit qui de hoc murmurabat. Et post suam gloriosam mortem permisit corpus suum ungi aromatibus et unguento pretioso. Et S. Scriptura non reminiscitur forsitan de auro, de gemmis, et de materiis pretiosis adhibitis in aedificatione templi sancti Dei, ipso Deo annuente et benedicente?» Cf. CAPRILE, II, 147.

Finalment, pel que fa als vasos i ornaments litúrgics, cal remarcar la intervenció de Mons. Paul Y. Taguchi, bisbe d'Osaka (Japó), que digué que el seu esplendor esdevenia una ofensa en el seu país, ja que als japonesos els agrada la senzillesa, la finor i els colors discrets. A més, no entenen el fet de posar-se i treure's la mitra, agenollar-se per besar l'anell del bisbe i altres coses semblants, gestos del tot aliens a Orient. Demanà també que els ornaments s'adaptessin als costums i sensibilitats de les comunitats locals, tot i que això no volia dir una mera imitació de l'art del lloc. En definitiva, Taguchi insistia en la simplificació i en una prudent adaptació.¹⁸ Mons. Paul L. Seitz de Kontum (Vietnam), que parlà en nom dels bisbes vietnamites, va fer unes observacions semblants, indicant com l'art sacre es troba al servei de la litúrgia del Poble de Déu, i que aquest havia de ser senzill i humil. En aquest sentit, els temples, visibles també per als no creients, haurien d'esdevenir el signe de la veritable presència de l'Església de Crist, que és de tots, però especialment dels pobres, presentant les característiques de l'Evangeli: simplicitat, integritat, pobresa.¹⁹

2. LA CONSTITUCIÓ *SACROSANCTUM CONCILIUM* (4-XII-1963)

En la Constitució *Sacrosanctum Concilium* hi trobem explícitament el mot «pauper» tan sols en el núm. 5, dins l'exposició de l'obra salvadora portada per Crist. Amb citacions a peu de pàgina hi són assenyalats els passatges d'Is 61, 1, i de Lc 4,18. Aquesta citació de Jesús a la sinagoga de Natzeret serà recurrent en els passatges que el Concili Vaticà II dedicarà a la pobresa.²⁰ Heus ací el text de la Constitució sobre la Litúrgia:

18. Intervenció de Mons. Paul Y. Taguchi (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 650-651: «Ipsi etiam colores viviidi atque fortes oculorum aciem populique sensum artisticum offendunt, qui eos temperatos et bene compositos maxime praeferunt. Quae vero pompam aliquam exhibent, ut cappa magna et similia, in nostra regione (etiam forsitan in aliis) nimis discedunt ab hominum hodiernorum mente, quae simplicitatem atque moderationem prae omnibus intendit. Alia quaedam, sicut frequens impositio atque depositio mitrae in functionibus pontificalibus, genuflexio coram episcopo ad osculum anuli, sive intra sive extra functiones sacras, vix intelligi possunt et fidelium atque infidelium admirationem non levem excitant» (Ibid., 651). Cf. CAPRILE, II, 149.

19. Intervenció de Mons. Paul L. Seitz (13-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 661-662: «Simplicitas, veras, paupertas» (Ibid., 662). Cf. CAPRILE, II, 150. Aquells mateixos dies, Mons. François Marty, arquebisbe de Reims, en una entrevista a la Ràdio Vaticana, havia declarat: «Le signe qui me paraît le meilleur pour témoigner de l'Évangile dans le monde moderne, c'est la pauvreté [...]. Il faut que l'Église, concrètement, supprime tout ce qui est richesse [...]. L'encyclique *Mater et magistra* nous a montré un chemin de pauvreté. C'est le plan de justice sociale que l'Église doit réaliser à tous les échelons, partout» (Paul GAUTHIER, «*Consolez mon peuple*», 196).

20. En el Vaticà II, a més de SC 5, hi trobarem la referència explícita o implícita de Lc 4,18 en LG 8, PO 6.17, CD 13, OT 8, AG 3.5.

Déu, [...] quan arribà la plenitud del temps envià el seu Fill, la Paraula feta carn, ungit per l'Esperit Sant, a portar la bona nova als pobres, a curar els cors desfets [*ad evangelizandum pauperibus, ad sanandos contritos corde*], «com a metge corporal i espiritual», mitjancer entre Déu i els homes (SC 5).

El text conciliar, en el context del capítol I sobre els principis generals que han de regir la reforma i el foment de la sagrada litúrgia, inicia la descripció de l'obra salvadora indicant que el Crist vingué «a portar la bona nova als pobres», al·ludint al discurs programàtic del mateix Jesús a la sinagoga de Natzaret (Lc 4,18). Precisament, en aquesta obra salvadora acomplerta pel Verb encarnat es troba el fonament de la litúrgia i la seva importància per a la vida de l'Església, atès que aquesta l'acompleix en el temps, l'actualitza i la fa viure en la celebració dels sagraments, principalment en l'eucaristia que és la llar de l'Església. La litúrgia, per tant, ha de reflectir i actualitzar la bona nova als pobres, ha de confortar els cors desfets, per tal que tots puguin ser «empeltats en el misteri pasqual de Crist» (SC 6), ell que és el nostre «metge corporal i espiritual», com afirma sant Ignasi d'Antioquia,²¹ en l'expressió citada pel Concili (SC 5).

Aquest enfocament central il·lumina les referències en el text definitiu pel que fa a l'intens debat sobre la senzillesa i simplicitat en la litúrgia, i que hem descrit en el punt anterior. Si bé en la redacció final de la Constitució *Sacrosanctum Concilium* no hi trobem explicitats tots els aspectes del debat precedent en els seus diversos matisos, podem dir que l'orientació general manifestada pels Pares conciliaris d'una major senzillesa i simplicitat en la litúrgia és ben palesa en el text final.²² En aquest sentit, podem fer menció explícita de tres moments diversos de la Constitució: en primer lloc, quan es fa referència a l'*estructura dels ritus litúrgics*, dins l'orientació general del capítol primer; en segon lloc, quan es parla de la *Pregària dels fidels* de la

21. «Només hi ha un metge, carnal i espiritual, engendrat i no engendrat, fet carn i Déu, lliurat a la mort i vida veritable, de Maria i de Déu, primer passible, després impassible: Jesucrist, el nostre Senyor» (Sant Ignasi d'Antioquia, *Ad Eph.*, 7,2: Schr 10, 64-65 = CC 81, 132).

22. Acabades les intervencions, i després d'una primera votació de prova sobre l'esquema en el seu conjunt tingut el 14 de novembre de 1962, amb un resultat àmpliament favorable (2.162 vots a favor i només 46 en contra), la Comissió conciliar va estudiar ràpidament les esmenes proposades. En la mateixa primera sessió conciliar es van poder presentar les corresponents al proemi i al capítol primer, votant-se el 22 de novembre de 1962 (1.922 vots a favor, 11 en contra i 180 suggeriments d'esmena). Encara que parcial, era el primer fruit del Concili. Després, en la segona sessió conciliar a la tardor de 1963, ja presidida per Pau VI, es va continuar i acabar el treball de la presentació i la votació d'esmenes. La Constitució fou solemnement aprovada el 4 de desembre de 1963, amb 2.158 vots a favor i només 4 en contra. Cf. Pere TENA i GARRIGA, «La Constitució *Sacrosanctum Concilium*», 30.

missa; finalment, quan es fa menció del *control en la justa llibertat de l'art religiós*.

En el primer capítol de la Constitució, dedicat als principis generals de la litúrgia, hi llegim en el núm. 34:

Els ritus han de resplendir amb una noble senzillesa [*Ritus nobili simplicitate fulgeant*]; han de ser clars per la brevetat i han d'evitar les repeticions inútils; han de ser adaptats a la capacitat de comprensió dels fidels i no han de necessitar, en general, gaire explicacions.

Pel Concili, el cor de la litúrgia és l'acció de Déu, invisible en ella mateixa, però destinada a la salvació de l'home. Es tracta de l'*opus salutis* de què parlen repetidament els primers números del capítol I de la Constitució. Ara bé, aquesta acció divina necessita un signe extern que, alhora, veli i reveli la seva riquesa interna. Aquest signe o revestiment extern ha de respondre adequadament a la finalitat de revelar tota la riquesa interna. Per aquest motiu, ja en el núm. 21, conscient d'aquesta necessitat, es parla de reformar tant els textos com els ritus de la litúrgia, procurant fer-los més transparents i intel·ligibles.²³ Doncs bé, el núm. 34 aplica aquests principis als ritus, assenyalant les qualitats que ha de tenir aquesta reforma: una noble senzillesa i una major simplicitat per a poder ser més a l'abast de tots els fidels i esdevenir més intel·ligibles per ells mateixos.²⁴ En la Congregació General del 5 de desembre de 1962, ja ens apareix el que serà la redacció definitiva.²⁵ Per tant, l'orientació d'aquest capítol I és ben clara pel que fa a l'esperit que ha de tenir la litúrgia. Encara que algunes de les propostes dels Pares abans esmentades haguessin incidit més fortament amb una litúrgia que explicités la senzillesa i, fins i tot, la «pobresa» evangèliques, el text definitiu subratlla amb claredat una major senzillesa i sobrietat, per tal que, per als homes i dones d'avui, els aspectes visibles esdevinguin el signe autèntic dels invisibles.²⁶

23. Afirmar l'últim paràgraf de SC 21: «En aquesta reforma, cal ordenar els textos i els ritus de manera que expressin amb més claredat les realitats santes que signifiquen, i, tant com sigui possible, el poble cristià les pugui percebre fàcilment i participar-hi amb una celebració plena, activa i comunitària.»

24. PERARNAU/Litúrgia, 116.

25. Hom pot comparar el text esmenat per la Comissió, que és el definitiu (núm. 34), amb el que proposava l'Esquema sobre la Litúrgia en la redacció anterior (núm. 23), on ja es llegia: «Ritus modo simplici et claro extruuntur, sint brevitatem perspicui et repetitiones inutiles evitent, sint fidelium captui accommodati, neque generatim indigeant multis commentariis ut intellegantur» («Schema Constitutionis de Sacra Liturgia. Textus in Schemate propositus [núm. 23]. Textus a Commissione emendatus [núm. 34]» [5-XII-1962], en *Acta syn.*, I/IV, 272).

26. En l'Esquema distribuït a l'aula conciliar el 15 de novembre de 1963, poc abans de l'aprovació definitiva de la Constitució, aquest núm. 34 ja es trobava en la seva redacció definitiva, i no es trobà en la *Relatio* posterior cap *Modus* o proposta de canvi («Schema Constitutionis de Sacra

En segon lloc, el núm. 53, dedicat a la *Pregària dels fidels* de la Missa, després de demanar-ne el seu restabliment, especialment els diumenges i festius, afegeix:

es facin pregàries per la santa Església, pels qui ostenten l'autoritat pública [*pro iis qui nos in potestate regunt*], pels qui es veuen aclaparats per diverses necessitats [*pro iis qui variis premuntur necessitatibus*], per tots els homes i per la salvació de tot el món.

Per a la història d'aquest passatge és interessant observar com la citació de la Primera carta a Timoteu (1 Tim 2,1-2), posada tan sols amb un «cf.» a peu de pàgina (nota 4), allà on diu «us recomano [...] que feu pregàries [...] per tots els homes, pels reis i pels seus governants», van ser substituïdes per la seva forma actual: «pels qui ostenten l'autoritat pública [*pro iis qui nos in potestate regunt*]». Aquesta última expressió és la que es troba en la pregària solemne del Divendres Sant i en el *Praeconium Pasquale* de la vetlla de pasqua.²⁷ De fet, les paraules de la Primera carta a Timoteu, fora de context, podien sonar malament davant de tants homes que viuen oprimits per les injustícies socials. D'altra banda, la intervenció de Mons. Antonio Pildáin y Zapiáin pel que fa a la menció de pregar pels més pobres i necessitats,²⁸ fou atesa per la Comissió i ratificada pel Concili amb l'expressió «pels qui es veuen aclaparats per diverses necessitats [*pro iis qui variis premuntur necessitatibus*]». La Comissió preferí romandre en la brevetat del text final, donat que res impedeix que, d'acord amb l'autoritat competent, aquestes pregàries puguin ser ampliades amb l'enumeració de necessitats més concretes.²⁹

Finalment, en el núm. 124, en comentar el *control en la justa llibertat de l'art religiós*, s'afirma:

En la promoció i el foment d'un autèntic art sagrat, els ordinaris han de procurar cercar més aviat una noble bellesa que la mera sumptuositat [*potius*

Liturgia. Prooemium et Caput I: De principiis generalibus ad Sacram liturgiam instaurandam atque fovendam» [18-XI-1963], núm. 34: *Acta syn.*, II/V, 505).

27. Adalberto FRANQUESA, «El sacrosanto misterio de la Eucaristía», 368; cf. MISSAL ROMÀ, «Ordenament general. Tercera edició típica», núms. 69-71, en *Promptuari de la Missa i de l'Ofici Diví*, 39-40; ID., «Ordenament de les lectures de la Missa. Segona edició típica. Advertiments generals», núms. 30-31, en *Ibid.*, 135-136.

28. Intervenció de Mons. Antonio Pildáin y Zapiáin (6-XI-1962), en *Acta syn.*, I/II, 156-158.

29. «Relatio. Pars prior. Modi iuxta ordinem articulorum dispositi et expensi» (20-XI-1963), núm. 53, en *Acta syn.*, II/V, 584-585: «24 – Oratio communis brevissima sit (1 Pater). R.- Revera ita esse debet, sed illud remittimus Commissioni postconciliari. 24 – Pag. 22, linea 13, addatur: “pro iis qui variis persecutionibus oppressi sunt” (2 Patres). R.- Hoc iam videtur contineri in textu articuli “pro iis qui variis premuntur necessitatibus”. Ad nihil impedit quominus in textu orationis exarando competens auctoritas etiam hanc intentionem addere possit.»

nobilem intendant pulchritudinem quam meram sumptuositatem]. I que això valgui també per als vestits i els ornaments sagrats.

Hem vist com en el debat sobre aquest punt, molts Pares van demanar menys sumptuositat en la construcció i ornamentació de certs temples, així com també en l'adquisició de rics ornaments, vasos i utensilis litúrgics. Hem vist també com alguns Pares van subratllar que el dispendi excessiu podia esdevenir un motiu d'ofensa per part de la gent necessitada i un motiu d'escàndol. Amb tot, com s'ha vist, existia també aquella altra posició que, seguint el consell de l'ofici del Corpus —*quantum potes, tantum aude*—, posar al servei diví el millor i més valuós és sempre quedar-se enrere del degut. D'aquí que la «noble bellesa», per si mateixa, no és un concepte unívoc. Per això, a vegades cal preguntar-se: què s'entén realment per bellesa? A costa de què, aquesta bellesa? Per això, d'una manera subtil, la Comissió litúrgica, per tal de desfer tota ambigüitat, redactà el núm. 124 subratllant que se cerqués la «noble bellesa» i no pas la «mera sumptuositat» en tot el que faci relació a l'exercici del culte.³⁰ Així, sense treure res a la bellesa del culte, hom pot crear objectes i obres magnífiques amb matèries simples i poc costoses, donat que el signe de la senzillesa i de la pobresa evangèliques ha d'aparèixer en les nostres cerimònies i celebracions litúrgiques. A més, segons el núm. 128, es determinava facultar a les conferències territorials de bisbes que efectuessin «les adaptacions a les necessitats i als costums locals». Amb aquesta recomanació, el Concili donava un ampli camp a allò funcional, evitant tota falsedat o anacronismes culturals pel que fa a l'art sacre, procurant, al mateix temps, l'adequada combinació entre la noble bellesa i la senzillesa o simplicitat.³¹ La litúrgia, per tant, com afirma Gérard Philips, ha de seguir «la via del despreniment en comptes de bolcar-se en una magnificència massa vistosa i inspirada en aquest món: la veritable majestat, com la de Déu, és sòbria».³²

30. Aquesta redacció la trobem per primera vegada en: «Schema Constitutionis de Sacra Liturgia. Emendationes a Patribus Conciliaribus postulate a Commissione Conciliari de Sacra Liturgia examinatae et propositae» (31-X-1963), en *Acta syn.*, II/IV, 10-11: «2 – Pag. 199, línea 27, ante initium art. 100, ponatur: “curent Ordinarii ut artem vere sacram promoventes eique faventes, potius nobilem intendant pulchritudinem quam meram sumptuositatem. Quod etiam intellegatur de sacris vestibus et ornamentis”». Cf. *Ibid.*, 15.

31. Juan Francisco RIVERA, «El arte y los objetos sagrados», 587-588.

32. «Bien entendu, au lieu de verser dans une magnificence trop voyante et trop inspirée de ce monde, la liturgie aussi devra suivre la voie du détachement: la majesté véritable, comme celle de Dieu, est sobre» (Gérard PHILIPS, *L'Église et son mystère*, I, 121).